

"האומללים שבאומללים"

אנשי הזונדרקומנדו במחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו

עמרי גלפרין מראיין את פרופ' גדעון גרייף היסטוריון של תקופת השואה, חוקר אושוויץ והזונדרקומנדו

לרגל יום השואה והגבורה שחל ביום שלישי 14 באפריל הזמנתי את פרופ' גדעון גרייף לשיחה על מחקרו החשוב על אודות אנשי הזונדרקומנדו, אותם אסירים יהודים שנבחרו בכפייה על ידי הנאצים לעבוד בתאי הגזים ובמשרפות. זהו ריאיון קשה, אך חשוב, למען שימור היסטוריית השואה.

בעיה להציג את עצמי גם כזמר. אני שמח שיש בי כמה צדדים, הרי כולנו אנשים מורכבים וזה בסדר להיות עם כישרונות מגוונים. המוזיקה היא חלק חשוב מחיי.

ע': המוזיקה היא משהו משפחתי?

ג': יש לי אנקדוטה בעניין הזה. אני צאצא של אחד מגדולי מחברי האופרות בעולם, ג'קומו מיירברג, שהיה חברו ואחר כך אויבו של ריכרד וגנר הידוע לשמצה. למעשה מיירברג, דוד רחוק שלי, הוא זה שהעלה לגדולה את וגנר, בהיות וגנר אמן צעיר (וגנר היה מוזיקאי בעל עמדות אנטישמיות. יצירתו הועלתה על נס בידי היטלר והמשרט הנאצי, שראו בה סמל לתרבות הגרמנית ה"עליונה" - ע"ג).

ע': אני חייב לומר שההתחלה שלך מפתיעה, ביחס לעיסוקך בעשרות השנים האחרונות.

ג': בהחלט. התחלתי כסוג של ילד פלא. כבר בגיל 12 עמדתי על במות. הייתי סולן של תזמורת הנוער למוזיקה מודרנית, שהקימו האחים קוסלה בתל אביב. הופעתי איתם שנים רבות, ולאחר מכן, עוד בהיותי בתיכון, הקלטתי את שירי הראשונים. לקראת תום התיכון כבר היו לי להיטים במצעד. אחר כך התגייסתי לגלי צה"ל והייתי איש רדיו פופולרי. אפילו זכיתי במקום הראשון בפסטיבל הזמר החסידי.

ע': זה נשמע שעתידך היה כבר סלול אל לב עולם הבידור.

ג': בשלב מסוים הרגשתי שזה שטחי ושיש לי יכולות אינטלקטואליות, אז החלטתי להירשם לאוניברסיטת תל אביב. היה לי טוב באוניברסיטה, ושם עשיתי את שני התארים הראשונים שלי. לאחר מכן פגשתי את פרופ' גרהארד יאגשיץ, מהמכון להיסטוריה בת זמננו באוניברסיטת וינה (חוקר נאציזם ואנטישמיות - ע"ג), והמשכתי לעשות את הדוקטורט שלי באוניברסיטת וינה בהדרכתו, וככה חדרתי אל התחום האקדמי.

ע': ככה הגעת אל תחום השואה?

ג': בתחילת הדרך תחום חקר השואה לא היה במרכז העניין האינטלקטואלי שלי, אלא יותר תחום חקר העת העתיקה. עם הזמן העת החדשה משכה אותי יותר ויותר, ונשאבתי אל תחום חקר השואה.

פרופ' גרייף, הזמנתי אותך כדי לשוחח על נושא כבד וקשה שאותו אתה חוקר כבר עשרות שנים, אנשי הזונדרקומנדו היהודים בתקופת השואה. לפני שניגע בעומק הנושא, ארצה שתסביר מה גורם לאדם לחקור את אחד מהצדדים האפלים בשואה. אני רוצה להבין מהו המסלול שהוביל אותך לשם.

ג': אני חושב שאני האדם היחיד עלי אדמות שעשה שינוי של מעבר מעולם הבידור אל עולם חקר השואה. במשך שנים הייתי בעולם המוזיקה הקלה. הייתי זמר מצליח עם להיטים במצעדי הפזמונים, הופעתי בפסטיבלי זמר זכיתי במקומות גבוהים, ואפילו היו לי מעריצות. מהמקום הזה עברתי לתחום המחקר הכבד. אני מגדיר את השינוי הזה כך: "ממצעדי הפזמונים אל תאי הגז".

ע': מדוע לא גם וגם, מחקר לצד מוזיקה?

ג': אחרי שכבר עברתי לתחום חקר השואה, היה לי קשה לחיות עם שני העולמות האלה יחד. אנשים הופתעו מהמעבר שלי. היום אין לי בעיה, ואם תסדר לי קונצרט, אז אבוא לשיר, אף על פי שאני כבר עשרות שנים היסטוריון. הייתה איזו תפיסה שאסור לעשות עוד משהו מלבד העיסוק המרכזי, אבל השתחררתי מזה. כיום אין לי שום

ע': השואה היא גם חלק מהרקע המשפחתי שלך?

ג': במשפחה שלי יש שני "נציגים" שהיו בשואה. ד"ר קארל דנציגר, סבי מצד אימי ביאטריס ז"ל, שהיה רופא פנימי שנעצר בליל הבדולח וישב חמישה חודשים במחנה בוכנוואלד וניצל. וכן, אחותה של סבתי מצד אימי, שיכלה לצאת מגרמניה בזמן, אבל היא בחרה להישאר כדי לטפל בסבתה הזקנה. היא נשארה, נשלחה לאושוויץ ושם נרצחה.

ע': במשך עשרות שנים אתה "חי את השואה"...

ג': אני חי את השואה, שמשכה ומושכת אותי במשך עשרות שנים. אני בעצם חי את הנושא הזה מבוקר עד לילה. אני חושב שהשם בוכנוואלד צלצל באוזניי במהלך הילדות; סבא היה מדבר על זה. פעם המורה בבית הספר היסודי נתנה לנו להאזין בטרנזיסטור לשידורי משפט אייכמן, את זה אני זוכר, וזה עניין אותי כבר אז.

אנשי הזונדרקומנדו

ע': נצלול אל תחום הזונדרקומנדו, שזו מטרת המפגש איתך. מי הם אנשי הזונדרקומנדו?

ג': מדובר בקבוצת אסירים יהודים באושוויץ. מבחינה מילולית "זונדרקומנדו" משמעו "הקבוצה המיוחדת", והיא אכן הייתה מיוחדת. היא הורכבה כבר בשנת 1940, כשאושוויץ עדיין לא היה מחנה השמדה אלא מחנה ריכוז. הפתרון הסופי החל רק בשלהי 1941. עד אז מדיניותה של גרמניה הנאצית היה גירוש כפוי ולא רצח, בהחרגה של ליל הבדולח (1938). בליל הבדולח נעשה רצח המוני, אבל הוא לא אפיין את המדיניות הגרמנית, שהייתה עדיין הגירה כפויה.

ע': אז מדוע הגרמנים הקימו פלוגה של אנשי זונדרקומנדו בשלב מוקדם יחסית?

ג': הגרמנים הקימו את הפלוגה כדי שתעזור להם תחילה לבצע את העבודות הבזיוניות, השחורות והמשפילות, ולשם כך הם אילצו יהודים לעבוד שם. עבודתם הייתה בעיקר לשרוף את גופות הגוועים במחנה. אציין שעדיין לא היו תאי גזים במחנות; אני מדבר על התקופה של אביב 1940 ועד לחורף 1941.

ע': מתי השתנתה המדיניות מהגירה כפויה לרצח?

ג': במסגרת התוכנית הקרויה "הפתרון הסופי" (שלהי 1941), אז גם הזונדרקומנדו משנה את אופיו ומאלצים את האנשים לבצע שורת עבודות במתחם המוות של אושוויץ-בירקנאו, או במילים פשוטות להיות העבדים שמשרתים את הגרמנים בששת שלבי הרצח החרושת-תעשייתי. צריך לומר שהעיקרון הוא, כפי שכתב פרימו לוי: "להביא את היהודים לשיא ההשפלה". משמע: לאלץ יהודים לעבוד במקום שיהודים נרצחים בו בכל יום.

בשביל להבין את הממדים, בשנת 1944 במשך שבעה ימים בשבוע נרצחו בין 10,000 ל-20,000 יהודים מדי יום! הם אילצו את היהודים להיות עבדים באותו המקום שבו רוצחים בכל יום אלפי יהודים. זה שיא ההשפלה. אני אציין, שחלק מהם פגשו גם בני משפחה תוך כדי העבודה,

1. פרופ' גדעון גרייף.
2. עטיפת ספרו החשוב של פרופסור גדעון גרייף, "בכיני בלי דמעות".
3. אסירות יהודיות בבירקנאו בדרך לעבודות פרך.
4. עובדי כפייה מקימים את קרמטוריום II באושוויץ.

ולא היה להם אפילו זמן לומר קדיש, כי הם היו צריכים להשליך מייד את הגופות לכבשנים.

ע': ידוע כמה יהודים נאלצו לעבוד בזונדרקומנדו?

ג': מדובר בכל התקופות בסביבות 3,200 עד 3,240 יהודים. חובה להדגיש שאיש מהם לא רצח יהודים. את הרצח תמיד ביצעו הגרמנים. הזונדרקומנדו זו לא פלוגה של רוצחים או משתפי פעולה, אלא של עבדים, ואני טבעתי את הביטוי שאומץ גם בעולם, שאלה האסירים "האומללים שבאומללים". אין משהו יותר מצמרר מאשר יהודים שאמורים לעזור לרוצחים לבצע את עבודתם באותו פס מוות, באותו בית חרושת שנקרא אושוויץ-בירקנאו.

וה-70 של ניצולי שואה, וכדרך אגב הוא גם ייעץ לגדעון האוזנר בבניית רשימת 108 העדים במשפט אייכמן. אלפרוביץ' שאל אותי אם יצא לי לפגוש מישהו מאנשי הזונדרקומנדו, ואני כרבים מחבריי שיערתי שאיש מהם לא שרד, כי זו גם הייתה כוונת הגרמנים, לכלות אותם עד האחרון שבהם, כדי שלא יישארו ראיות לפשע שלהם.

המשימה: איתור עדים
ע': כבר באותה השנה התחלת לראיין את אנשי הזונדרקומנדו?

ג': כן. הריאיון הראשון שלי היה עם איש הזונדרקומנדו יוסף זקר, בבת ים. זה היה בסביבות חודש מרץ. אני זוכר את זה כאילו זה היה אתמול. אני יושב מולו, ליד שולחן קטן במטבח, אישתו בלה מסתכלת עלינו, ותוך כדי הריאיון אני אומר שזה לא יכול להיות,

ג': אני תמיד מספר שהניצולים שמחו יותר כשהלכתי הביתה מאשר כשהגעתי אליהם. הם לא רצו לחזור לטראומה אבל אני כמעט הכרתי אותם, כי הבנתי שחייבים לעשות את זה בשביל ההיסטוריה ובשביל התיקון. השקעתי מאמצים, בילוש של ממש, וייתכן שפספסתי אחדים. אחד בוודאות אני יודע שפספסתי, ושמו ברוך בלום. אני זוכר שיום אחד קיבלתי טלפון מאדם שקולו נשמע צעיר, והוא אמר לי שהוא הבן של ברוך בלום מהזונדרקומנדו. הוא לא היה שם שהכרתי מקרב הניצולים. אמרתי לו שאני מייד נכנס לרכב ומגיע אליו. הוא אמר שאין לי מה להגיע כי אביו עבר לפני שבוע שבץ מוחי. לא ויתרתי והלכתי לפגוש אותו יחד עם הניצול אייזנשמידט, היות שהם עבדו באותו קרמטוריום. הגענו אליו, וברוך בלום אמר משפט אחד וחזר עליו עשרות פעמים: "אני ניקיתי את המגפיים של הגרמנים, אני ניקיתי את המגפיים של הגרמנים..." זה היה פספוס מבחינתי. אם אני מצטער על עוד משהו זה ויתור על ריאיון עם ה"דנטיסט", היחיד מאותה הקבוצה, שתפקידו היה לעקור את שיני הזהב. הוא חישב על נייר כמה קילוגרם זהב הוא עקר ביום. התכוונתי להגיע אליו אך בסוף לא הצלחתי. לאחר שבוע כבר לא היה אל מי לבוא.

ע': ומנגד, איך כן הגעת לכל אותם 31 ניצולים?

ג': זו עבודת בלשות. פניתי והתעניינתי וגם פנו אליי. אגב, הרבה פעמים קיבלתי טלפונים שהיו שגויים, לא של אנשי זונדרקומנדו אלא

הרי בינינו מפרידים רק 60 ס"מ של שולחן קטן, והאיש הזה היה בתוך תאי הגזים ושרד. זה עובר כל דמיון. חשבתי שאולי אני צריך להמשיך ולעסוק בזה. שאלתי אותו אם במקרה הוא מכיר עוד מישהו מהניצולים של הזונדרקומנדו, ואכן הוא הכיר מישהו מהניצולים היוונים. הוא כיוון אותי אליו, וככה בעבודה בלשית הגעתי ל-31 הניצולים האחרונים שחיו בכל רחבי העולם. לא התעצלתי, כי הבנתי שאם לא אעשה את זה אף אחד אחר לא יעשה את זה, והם פשוט ימותו. אני חייב לציין, שאיש לא הסמיך או מינה אותי למשימה החשובה הזו. אני מיניתי את עצמי להיסטוריון של אנשי הזונדרקומנדו, כי הרגשתי באינסטינקט של היסטוריון שאם אגיע מאוחר מדי אז כבר לא יהיה את מי לראיין. אני מאושר שהצלחתי להגיע אל כל ה-31.

ע': מישהו מהם עדיין חי?

ג': אנחנו חיים היום בעולם שבו אין אפילו ניצול זונדרקומנדו אחד. האחרון בישראל היה אליעזר אייזנשמידט, שהלך לעולמו בדצמבר 2014. הניצול האחרון שלא מישראל היה דאריו גבאי מלוס אנג'לס, שנפטר לפני ארבע או חמש שנים. כל התיקון אצלי, ופרסמתי לצערי רק רבע מהעדויות בספרי "בכינו בלי דמעות", שתורגם ל-14 שפות. אני עובד עכשיו על כרכים ב' ו-ג' כדי לפרסם את שאר העדויות. זהו יהלום של תיעוד, ואין לו שום תחליף. אלה הן העדויות החשובות ביותר על הרצח התעשייתי-חרושתני באושוויץ, על הפתרון הסופי וביצועו באושוויץ.

ע': מבחינתי, ספרך "בכינו בלי דמעות" הוא אחד הספרים הכי קשים, אך החשובים, בתחום תיעוד השואה. הוא קשה מאוד לקריאה בגלל התיאורים שבו, ויחד עם זאת לא ניתן להפסיק באמצע. אתה הגעת ל-31 מרואיינים, שחלקם מופיעים כמוכן בספר, וזאת אף שרבים מהם גזרו על עצמם שתיקה. האם ייתכן שהשתיקה שלהם גרמה לכך שלא הגעת לכולם?

גברים מסוגלים לבצע בקצב מהיר. מעולם גם לא נעשה מאמץ לגייס נשים אסירות לזונדרקומנדו. זה היה קומנדו על טהרת הגברים.

ע': אין בכלל ספק שהמחקר שלך בתחום הזונדרקומנדו נחשב חלוצי, ושזהו מחקר חשוב ביותר.

ג': זה נכון. אני סללתי את הדרך לכל הדורות הנוכחיים של חוקרים בתחום הזונדרקומנדו, וכן לאחרונה בתחום נוסף, ועל כך אספר בכמה מילים: אני ההיסטוריון הראשון, הלא סרבי, שחוקר את מחנה ההשמדה יסנובאץ, שהופעל על ידי הקרואטים-האוסטרים ולא על ידי הגרמנים. הוצאתי ספר בשם Jasenovac - Auschwitz of the Balkans, שמהדורה שלו בעברית נמצאת בשלבי הכנה מתקדמים ביוזמת ברק גבור, איש קיבוץ שמרת, בגליל העליון, שסבתא רבתא שלו נרצחה במחנה יסנובאץ ושסבו היה בין המורדים באותו המחנה.

ע': אני מעוניין לשאול אותך, כשאלת ביניים ולאחר שהבנו מי הם אנשי הזונדרקומנדו: איך הגעת לתחום הייחודי הזה של חקר הזונדרקומנדו, שגם המידע על אודותיו היה דל, אם בכלל?

ג': זה קשור בעבודה הרדיופונית שלי. במשך שנים הייתי העורך הראשי של משדרי יום הזיכרון בגלי צה"ל, וכל הזמן חיפשתי אייטמים. אהבתי לחדש ולא לחזור על דברים שכבר נעשו. התייעצתי בשנת 1986 עם אדם יקר ששמו יצחק אלפרוביץ', שהיה קולגה שלי ביד ושם והיה המראיין הראשי בשנות ה-60

ע': צינת שהיו שישה שלבים בעבודת אנשי הזונדרקומנדו...

ג': נכון, ואני אפרט. החלק הראשון היה ללוות את הנכנסים לאולם המלחחה, לדאוג לכך שיתפשטו מהר ולכוון אותם אל עבר תא הגזים. לאחר הרצח, שנעשה בידי הגרמנים באמצעות הגז ציקלון B, היה עליהם לפנות את הגופות מתאי הגזים. לאחר מכן היה עליהם להסיר את דברי הערך: טבעות, עגילים, שרשראות, לגזוז את שיער הנשים ולעקור את שיני הזהב. בשלב הרביעי הם אולצו להכניס את הגופות לתנור כדי שלא יישארו ראיות. השלב החמישי הוא כתישת כל מה שנשאר מהגופה לאחר השרפה בטמפרטורה של 1,200 מעלות צלזיוס, ולאחר מכן הם נשאו את האפר אל נהר הסולה (Soła), שהוא אחד מיובלי הנהר הגדול בסביבה, הוויסלה (Vistula). שאול חזן, אחד מניצולי הזונדרקומנדו אמר לי כשנפגשנו, תוך ניסיון להמחיש

את התקופה: "לפני ארבע שעות הגיעו 3,000 יהודים, ובתום ארבע שעות לא נשאר מהם כלום, כאילו האדמה בלעה אותם, כאילו הם מעולם לא נולדו, כאילו הם מעולם לא הגיעו לאושוויץ. זה היה הפשע המושלם!"

ע': האם היו גם נשים יהודיות בזונדרקומנדו?

ג': בזונדרקומנדו לא היו נשים, כי הגרמנים העריכו שהפעולות השונות הכרוכות בביצוע המשימות היומיומיות באתרי הרצח החרושתית-תעשייתית מחייבות מאמץ פיזי, במיוחד בשלב פינוי הגופות מתאי הגזים. זו עבודה גופנית הדורשת כוח רב, שרק

של יחידות דומות כמו יחידת נושאי הגופות, שמתפקידם היה להביא את המתים אל שערי הקרמטוריום, אך הם לא היו שייכים לאנשי הזונדרקומנדו. אני מניח שהגעתי ל-90 ואפילו 95 אחוזים מקרב הניצולים. יש רק אחד שסירב להיפגש איתי, פיליפ מילר, אבל שוחחתי איתו והתכתבנו. עדותו המונומנטלית מצויה בסרטו של קלוד לנצמן, "שוואה". מילר גר במנהיים שבגרמניה. הגעתי אליו, דפקתי בדלת, שמעתי שיש בפנים אנשים, התעקשתי ודפקתי שוב, אבל הוא לא רצה לפתוח. אני יכול להבין את זה. לבסוף הסתפקתי במכתבים ובשיחות טלפון איתו.

ע': האם ייתכן שהם העדיפו להישאר בצל בגלל הדימוי החברתי שהיה להם?

ג': שנים רבות היה להם דימוי שלילי מאוד, וזאת מחמת בורות וחוסר הבנה. האשימו אותם בכך שהם משתפי פעולה, בוגדים ואפילו רוצחים. אני חושב שאחת התרומות הגדולות שלי היא, שהיום לא תשמע דברים כאלה, נהפוך הוא, אימצו את ההגדרה שלי - "האומללים שבאומללים".

ע': מדובר בניצולים שמרביחם גזרו על עצמם שתיקה. מה גרם להם לפתוח את עברם מולך?

ג': אני חושב שריכזתי כאן את הקסם האישי, את היכולות הדיפלומטיות, הפסיכולוגיות ואת הסקרנות. לא הפחדתי אותם. השתמשתי במה שהעניק לי היושב במרומים בשביל לשכנע אותם. הם לא התלהבו, אך כן נענו לי. יש כאלה שפגשתי עשרות פעמים. אני חושב שמצאתי את הפורמולה לפתוח את השער, ועובדה שזה עבד. היה לי עיקרון, שאם לא קיבלתי את התשובה לשאלה ששאלתי אז חזרתי עליה בניסוחים אחרים, עד שהשיבו לי, כי הרי היו שם עניינים רגישים מאוד.

מה היו תנאי המחיה של אנשי הזונדרקומנדו?

אסירי הזונדרקומנדו היו נושאי תפקיד במערכת הגרמנית-הנאצית,

ולכן הם זכו לתנאים מועדפים, כאלה שאסיר אושוויץ אחר יכול היה רק לחלום עליהם. התנאים שלהם כללו מזון ושתייה כמעט בלי הגבלה, טיפול רפואי צמוד של שלושה רופאים ואפילו מיטות אמיתיות. הם קיבלו מזון דל מהמטבח ככל האסירים, אבל הגרמנים, בהסכמה שבשתיקה, אפשרו להם לקחת את המזון שיהודים הביאו איתם מהבית והשאירו באולם המלחמה בטרם נרצחו בתאי הגזים. הם היו מבין האסירים באושוויץ שלא היו רעבים, למעט תקופה אחת קצרה. מבחינה זו הם היו בני מזל. הם גם לא הוכו ולא התעללו בהם אם הם עשו את עבודתם בצייטנות. עם זאת, הם ידעו כבר מהרגע הראשון לגיосם שהם חיים על זמן שאול ושבסוף גם הם יירצחו.

הם גרו בצריפים מיוחדים, והעיקרון היה שאסור להם לבוא במגע עם אסירים אחרים. הם היו חייבים לשמור על חשאינות, ולכן הוצב שומר בפתח הבלוק שלהם. עליי לציין שההסגר לא היה טוטאלי, שכן

1. תמונה שצולמה בחשאי על ידי אנשי הזונדרקומנדו. בתמונה רואים ריכוז גופות של נשים יהודיות בסמוך לאזור שריפתן (באדיבות ארכיון התמונות של מוזיאון אושוויץ-בירקנאו).
- 2-3. תמונות נדירות אלה צולמו בחשאי על ידי אנשי הזונדרקומנדו, במטרה להזהיר את יהודי הונגריה, מבעוד מועד, שלא יעלו על הרכבות המובילות לאושוויץ-בירקנאו. התמונות הללו לא הגיעו ליעדן, וכידוע יהודי הונגריה עלו על הרכבות ונרצחו בהמוניהם בתאי הגזים. לא ידוע מי היה הצלם מקרב אנשי הזונדרקומנדו (באדיבות ארכיון התמונות של מוזיאון אושוויץ-בירקנאו).
4. בניין תא הגזים והמשרפה.

היו אסירים שהיו מבקרים אצלם על בסיס יומי. אחד מהם היה הילד, באותה התקופה, יהודה בקון, שעדיין חי (בקון הוא צייר ירושלמי נודע שגם תיאר בציוריו את הזונדרקומנדו ואת אושוויץ - ע"ג). כילד הוא היה להם מעין קמע.

אז הם כן יכלו בדרך לא דרך להיות במגע עם אסירים אחרים? הם ניסו לעזור לאסירים אחרים בהעברת מזון ותרופות. הם לא היו ערלי לב, הם השתדלו.

זו הייתה עבודה מסביב לשעון?

בחלק מהזמן הם עבדו בשתי משמרות, ממש בבוקר עד שש בערב וממש בערב עד שש בבוקר. זה בתקופה ש"המפעל" עבד 24 שעות. ברוב התקופות אושוויץ לא תפקד בשעות הלילה, אלא רק מאז אביב 1944, עם הגעתם של יהודי הונגריה.

האם הם פיתחו יחסים אישיים עם הנאצים, מעבר להיותם עבדים של המוות?

מה שמעניין, שבמקום שאתה עובד, גם אל מול גדולי הרוצחים, אתה מפתח איזה קשר אישי. הם הכירו אותם בשמותיהם הפרטיים, דיברו איתם, שיחקו איתם כדורגל. גם אם הגרמנים היו גדולי הפושעים. ישנם דברים שנאמרו לי ונשבעתי שלא אספר - וכמובן אעמוד במילתי. האמת, לרגעים כמעט הייתי איתם בתוך תאי הגזים, כמעט נכנסתי איתם.

אני מתאר לעצמי שהם חיו בדילמות מוסריות על בסיס יומיומי.

אכן. יוסף זקר, למשל, שהיה מוצב כמעט באופן קבוע באולם המלחמה, סיפר לי שכל אימת שנשים התפשטו לפניו, הוא הסב את ראשו הצידה כדי שלא לגרום להן להשפלה מיותרת. הוא העדיף שלא לבייש אותן. שאלו חזן, שעסק בפינוי הגופות, סיפר לי שבמסלול אל הקרמטוריום, קומה אחת למעלה, הדרך לא הייתה נקייה. כדי להעניק לגופות כבוד אחרון הוא היה גורר אותן דרך נתיב נקי יותר,

300 אסירי זונדרקומנדו, הרצח הזה נעשה רק אם הגרמנים ידעו שניתן בטרנספורט החדש לגייס גברים צעירים לעבודה במקומם. היה מקרה אחד בדצמבר 1942 שכל הקומנדו הוחלף, משום שבאותו היום הגיע משלוח גדול מאחד הגטאות בפולין ומתוכו גויסו כמה מאות אנשי זונדרקומנדו חדשים. המספר הגדל של אנשי הזונדרקומנדו מבשר על תפוקות המוות. כשהוא הוקם בשנת 1940 היו בו שישה פועלים, רובם אגב לא יהודים; היו פולנים וכמה רוסים. כשהגיעו יהודי הונגריה ב-1944, גדל הקומנדו לכמעט 1,000 פועלים, בערך 250 בכל בניין, מביין ארבעת הבניינים שמרכיבים את המפעל. זו הייתה תעשיית מוות מאסיבית.

יהיה נכון להגיד, לפי דבריך, שהגרמנים רצחו את אנשי הזונדרקומנדו חרף היות שאלה החזיקו סוד גדול?

חד-משמעית זה נכון. הם גם עשו כל מאמץ שאיש מהם לא יישאר בחיים. ובכלל, הם הרכיבו פלוגה בראשות איש אס אס ששמו היה פאול בלובל, שעברה ממחנה השמדה אחד לאחר במטרה לבדוק אם "חס וחלילה" לא נשכחו שם עצמות או ראיות מרשיעות. זאת כי מצד אחד הגרמנים היו עם תשוקה עצומה לרצוח כמה שיותר יהודים, ומצד שני היה להם אינסטינקט של כל פושע: לא להשאיר ראיות. אותה פלוגה הגיעה בקיץ 1942 לבריקנאו, ושם מצאו 107,000 גופות שקבורות באדמה. הם הורו מייד להוציא מהאדמה את השיירים ולשרוף אותם כדי שלא יישארו ראיות.

זו אכן קפסולת זמן של ראיות כנגדם.

הם היו מודגמים מכך שבעתיד יישאלו היכן כל היהודים שהובאו לכאן ומה עלה בגורלם.

זו תחושה נוראית לדעת שאתה הבא בתור להירצח. הם הרי ראו שבכל תקופה הגרמנים מחליפים את חבריהם באחרים.

הניצולים הסבירו לי בעדויותיהם, כי לצורך רצח חבריהם נאלצו הגרמנים מדי פעם "להתאמץ" במיוחד. אנשי הזונדרקומנדו פיתחו תוך כדי עבודתם חושים ואינסטינקטים, ויכלו לנחש מראש מתי בכוונת הגרמנים לבוא וללכוד אותם לתוך מלכודת המוות. כך למשל, במקרה אחד באו אנשי האס אס לזונדרקומנדו, ובתואנה של עזרה הנחוצה לחבריהם במחנה ההשמדה מיידנק גייסו כביכול כמה עשרות מאנשי הזונדרקומנדו באושוויץ, ושלחו אותם היישר לתאי הגזים של מיידנק. אנשי הזונדרקומנדו של אושוויץ היו עתירי ניסיון, אבל הגרמנים היו רצחניים, נחושים וערמומיים יותר מהם, כך שהצליחו בכל המקרים לחסל קבוצות-קבוצות. הרצח בוצע מדי פעם ולא בכל שלושה חודשים, כפי שכתוב בטעות במקורות רבים.

1. רידי קרמטוריום שהושמד. לקראת תום המלחמה פוצצו הנאצים את המבנים במטרה להשמיד ראיות לפשעיהם. צילום: גדעון גריין
2-3. הריסות של תאי הגזים והמשרפות בקרמטוריום. צילום: גדעון גריין

אותנטיות מחקרית

משהו שמעניין אותי, גם בהיבט שלך כהיסטוריון וכחוקר: האם אתה מוצא שהסיפורים שלהם אותנטיים לאחר עשרות שנים? הרי הם יכלו לתת פרשנות למה שאירע ולא לספר נטו את הסיפור המזוקק.

הייתה חזרה בסיפורים של המרואיינים שאפשרה לי להגיע למסקנה שהם דוברי אמת. אני חסיד של חקר ה-Oral history (היסטוריה בעל פה), ובתחום זה השואה אין לכך תחליף. אתה לא תמצא את מה שהם מספרים בשום מסמך. כמובן הזיכרון האנושי מתעתע, ודווקא ההצטרבות של אלמנטים שחוזרים עליהם בסיפורים מסייעת להגיע למסקנה שהם דוברי אמת. זה ברור שאחרי הרבה שנים לא זוכרים עד הפרט האחרון. לעיתים הם טעו במועד, אך אני ידעתי ויכולתי לתקן. אני חושב שהאופי הטראומטי של ההתנסות שלהם היה כל כך בולט, שהם לא היו צריכים לפתח פרשנויות או לשאוב מידע ממקורות אחרים. זה היה בראשיתי ועמוק וטראומטי, ואני חושב שקיבלתי עדויות טהורות מבחינה היסטורית ללא תוספות שלהם מתוך קריאה בספר או צפייה בסרט. הם הביאו חומר טהור מאוד.

יש מקום בתהליך שיצאת מהמקום של החוקר וזה לקח אותך למישור האישי, שזה כבר פגע גם בך כבן אנוש?

היו כמה מקרים כאלה, ואני מעדיף לא להיכנס לזה, כי אני מעדיף להישאר חוקר. החוקר צריך להיות מחוץ לתמונה, כי אם אתה מכניס את עצמך פנימה אתה משבש משהו ואתה לא נאמן למקצוע.

אבל במרחק של 30-40 שנה מאז שהראיונות האלה התקיימו, חשוב לדעתי להבין גם מה התרחש מאחורי הקלעים.

אני אספר לך דבר שאולי לא סיפרתי. בחודשים הראשונים לקיום הראיונות היו לי תופעות גופניות לא נעימות, כמו למשל הקאה. אני הקאתי לאחר כמה ראיונות, אבל זה עבר אחר כך. אני זוכר את זה היטב, זה היה בחודשים הראשונים. אני גם יהודי, גם ישראלי, גם אדם רגיש - מזל דגים - ואי אפשר לברוח מזה.

האם יש עדויות לכך שאנשי הזונדרקומנדו פגשו בני משפחה וחברים מהקהילה שלהם במהלך עבודתם?

בוודאי, זה קרה הרבה. בדרך כלל זה לא היה מהמשפחה הקרובה, כי אם מישוהו הגיע עם משפחתו, בני המשפחה נרצחו בו ביום ואסיר הזונדרקומנדו הופרד והחל לעבוד לאחר שקרוביו כבר לא היו בין החיים. היו מפגשים עם דודים וסבתא וסבא שגרו בעיר אחרת. יש סיפור על איש זונדרקומנדו שצריך היה לשרוף קרובי משפחה ולא הצליח להתאבל עליהם אפילו שנייה, כי מייד ינחת עליו השוט של המשגיח. נדמה לי שהאחים שלמה ואברהם דראגון סיפרו לי על קרוב משפחה שהגיע רעב מאוד, וכשהוא ביקש לאכול הם נתנו לו, אך גם אמרו לו שאין להם דרך להצילו.

מרד אנשי הזונדרקומנדו

עוד שאלה שהיא לא מהתחום שלך אלא יותר מהעולם הפסיכולוגי. האם הצלחת למצוא מכה משותף בין אנשי הזונדרקומנדו שבזכותו הם שרדו?

התשובה היא לא. תוך כדי שאתה שואל אני מנסה לראות אותם בדמיון, והם אנשים כל כך שונים. אם ניקח את היוונים, אז מנטלית הם שונים מיהודי צ'כיה, למשל. חלקם גם לא היו חסונים או גברתנים. אני לא חושב שיש משהו. אני חושב שהגרמנים הצליחו לחסל את הממד הרגשי שלהם והשתלטו עליו, אבל זה לא קשור לשרידותם. בזונדרקומנדו היו גם הרבה דתיים וחרדים, והם היו שותפים למרד הזונדרקומנדו. למעשה הם היו בגישה קרבית.

אז אם הזכרת את "מרד הזונדרקומנדו", אנחנו מדברים על 7 באוקטובר 1944?

וכיצד היום אתה משתמש במחקר שלך?
 אני מנגיש את הסיפור הזה לאלפים. כעת אני בכנס בסלובניה, ומפה אני טס לבלגרד לעוד כנס. הסיפור הזה מלווה אותי, ואני מפיץ אותו בכל מקום שרק אפשר. אני משוכנע ששיניתי את ראיית העולם של אנשים שלא ידעו הרבה על השואה. גם רבים אומרים לי שהסיפור של הזונדרקומנדו, והדרך שבה אני מנגיש אותו, כמובן בליווי מצגת וחומר ויזואלי, עושה להם משהו. עם כל הצניעות, אני מרגיש שזו שליחות. אני אמשך בכך כל עוד יש בי כוח, כי זה עושה משהו. לאחר ההרצאות כותבים לי רבים שעד ששמעו את ההרצאה הזו לא הבינו מהו הפתרון הסופי ואת סיפור אושוויץ, ומה זה בית חרושת של מוות. זה עושה להם משהו. אני מקבל תגובות מקוראים של הספרים מכל העולם. אני מרגיש שיש שכר לעמלי, וזו תחושה טובה שאנשים מעריכים דבר שעשית ושהוא תורם משהו בהבנת השואה.

לאור ההיסטוריה, האם יש מקום לאופטימיות או פסימיות לעתיד העם היהודי בגולה?

אני לא חושב שאושוויץ יחזור על עצמו, אבל דפוסים יכולים לחזור על עצמם. אנחנו כיהודים צריכים להישמר כי הסכנה לא חלפה. יש היום בגרמניה מפלגה ששמה "אלטרנטיבה לגרמניה", שלא אתפלא אם מבין חבריה יש אנשים שישמחו לפתוח שוב את שערי אושוויץ. זה מדאיג אותי. אני אומר משהו פומפוזי, אבל אני חושב שאם אותם נאצים חדשים היו שומעים את ההרצאה שלי על הזונדרקומנדו הם אולי היו משנים מעט את דעתם. הייתי רוצה להרצות לכל שונאי ישראל לסוגיהם, אולי הסיפור הזה היה משנה את דעתם השלילית עלינו. אני אוהב לדבר אל בני ובנות נוער, הם מקשיבים בדממה מוחלטת. הייתי שמח להרצות בכל יום בפני בני נוער בכל העולם, כדי לשתף אותם בסיפור החשוב.

אם יש לכם הצעות לראיונות מרתקים שיכולים להתאים למדור, כתבו ישירות לעמרי גלפרין: omrigalperin@gmail.com

עם אשתו ובתו פנינה, לאחר שערכו טקס קדיש לזכר הנרצחים. הם מתחבקים ובוכים.

עדות נוספת חריגה וקשה, היא של אחד מניצולי הזונדרקומנדו, הצייר דוד אולר, שלמעשה תיאר בצורה יוזואלית את הזיכרונות שלו מהתקופה הארוכה.

דוד אולר היה אמן יהודי יליד פולין, שהיגר לצרפת בין שתי מלחמות העולם ועסק שם בציור פיגורטיבי: נופים, טבע, פורטרטים. הוא נעצר בשנת 1943 ושולח לבירקנאו. מייד עם הגיעו הוא גויס לזונדרקומנדו. גם בשורות הפלוגה הוא עסק בציור, ולבקשת אנשי האס אס שעבדו במתקני הרצח, הוא צייר דיוקנאות שלהם, וכך קיבל תוספת מזון ויחס משופר. לאחר שזכה להינצל מאושוויץ חזר אולר לפרז'ער, ושם במשך שלוש שנים, בין 1945 ו-1947, הוא צייר באינטנסיביות עצומה את כל מה נחקק בזיכרונו בשנות עבודתו בזונדרקומנדו. הוא צייר עשרות ציורים, בעיקר בשחור-לבן, ואחדים בצבע, המתעדים את מה שראו עיניו באולם ההתפשטות, בתאי הגזים ובכבשנים, וכן בחדרים הפנימיים של הבניין. ציוריו של אולר מפורטים, אותנטיים, ומהווים עדות אמנותית, תיעודית ונדירה לכל מה שהתרחש באתר הרצח, שבו מעולם לא בוצעו צילומים. אציין שלצירוריו של אולר אין תחליף, שכן הוא האמן היחיד שהיה איש זונדרקומנדו, שרד ותיעד את זיכרונו.

ספרך "בכינו בלי דמעות" יצא לאור בשנת 1999. זהו אוסף של עדויות שמציבות לאנשים ישירות לפנים שהייתה שואה והאנטישמיות היא עניין בזוי. עברו כבר אי אילו שנים מאז,

1. עטיפת ספרם של גדעון גרייף ואיתמר לוי. בספר זה מנתחים החוקרים את מרד הזונדרקומנדו שפרץ ב-7 באוקטובר 1944. על הכריכה של הספר מופיע אחד מציוריו של ניצול הזונדרקומנדו, הצייר דוד אולר.
2. גדעון גרייף בהרצאה שניקרה 80 שנה לסיום מלחמת העולם השנייה וגורלם של שבויי המלחמה הסובייטים. צילום: לולה ד'ורדז'ביץ'

ומה עם היתר?

אף על פי שהם לא השתתפו, הגרמנים ביצעו פעולת ענישה בנותרים, כך שלבסוף נשארו רק בין 80 ל-100 אנשי זונדרקומנדו חיים. הנשים היהודיות שעבדו במפעל התחמושת והנשק נחקרו באכזריות בבלוק 11 ועונשן היה מר מאוד, שכן ב-6 בינואר 1945 ארבע מהן נתלו בתלייה פומבית. זו הייתה ההוצאה להורג האחרונה באושוויץ, 12 יום לפני פינוי המחנה. אלה האסירות שהעבירו על גופן חומר נפץ שהוברח למטה המורדים, כך שיש כאן גבורה גדולה מאוד גם של נשים יהודיות וגם של אנשי הזונדרקומנדו.

אכן, המרד הזה הוא מעשה גבורה.

בהחלט. יש לנו עדות ממקור ראשון על ההכנות למרד, בכתבים שאנשי הזונדרקומנדו הטמינו באדמת בירקנאו ושנחשפו בחלקם הקטן. הם פורסמו תחת הכותרת: "מגילת אושוויץ". יש שם תיעוד של ההכנות למרד ועד ליום הנפילה שלהם בקרב. זו ממש פעילות צבאית עם תכנון לוגיסטי והצטיידות בנשק, ככל שזה היה אפשרי. אבל הגרמנים היו חזקים יותר, הם הזעיקו תגבורת ממוחנות סמוכים כמו קטוביץ. אכן, זו הייתה פעולה נועזת שצריכה להיכתב באותיות של זהב בספר הגבורה היהודית. רק לחשוב על מרד בנסיבות כאלה זה עובר כל דמיון. כשקוראים את הכתבים החשאיים הללו, שעדיין נמצאים בבירקנאו, רואים שמדובר באנשים עם תעצומות נפש גדולות מאוד.

נשוחח קצת על זיכרון קולקטיבי והנצחה. האם יכול להיות שבמשך עשורים ניידו בישראל את אנשי הזונדרקומנדו והתייחסו אליהם בחשדנות, עד שאתה נכנסת לתמונה עם המחקר שלך, שיצר סוג של מהפכה בזיכרון הקולקטיבי הישראלי?

אני מסכים. הייתה להם תדמית, שלא בצדק, של בוגדים ומשתפי פעולה, וזה חסר כל בסיס. זה מבוסס על חוסר הבנה. הרי אנשי הזונדרקומנדו ניוזנו היטב, והאסירים שראו שהם בריאים בגופם, שלא כמו האסירים הרעים - המוזלמנים שבקושי עומדים על רגליהם, התקנאו בהם וחשו תסכול. הם תוארו באור שלילי שנובע מבורות ומחוסר הבנה, והם לא ראויים לזה. זה הכעיס אותי. אבל מאז שהספר "בכינו בלי דמעות" התפרסם, לא שמעתי אף מילה שלילית על אנשי הזונדרקומנדו. ההאשמות עד שנות ה-60 נבעו מחוסר הבנה שהם בעצם היו עבדים בצל המוות.

האם בגלל המחקר שלך שיתפת גם את הילדים שלהם בסיפוריהם האישיים והנוראיים?

אני הייתי שותף ביצירת הסרט "בכינו בלי דמעות", עם הבימאי איתי לב. הסרט נמצא באתר של כאן 11. בשנת 1993 הבאתי לבירקנאו ניצולים ישראלים, עם חלק מנשותיהם וחלק מילדיהם, והייתה שם התקרבות. זו הייתה הפעם הראשונה שהם דיברו על זה למרות המבוכה. אין להם כמובן סיבה להרגיש רגשות אשמה. הבן של שאול חזן אמר לי: "קיבלתי את אבא שלי בחזרה", וזה שימח אותי מאוד. זו הייתה הפעם הראשונה שהמשפחות התוודעו לסיפור בפירוט. יש בסרט סצנה מרגשת שבה רואים את יוסף זקר מתחבק

נכון, ותחשוב על התאריך הזה היום - 7 באוקטובר. את המרד הזה צריך למקם בתוך שלוש מרידות ולא אחת. אלה הן שלוש מרידות של יהודים בתוך מחנות השמדה. ב-50 אחוז מששת מחנות ההשמדה יהודים תכננו וביצעו מרד עם נשק, ועל זה צריכים להיות גאים מבחינת ההתנגדות היהודית: בטרבלינקה ב-2 באוגוסט 1943, בסוביבור ב-14 באוקטובר 1943 ובאושוויץ-בירקנאו ב-7 באוקטובר 1944. באושוויץ-בירקנאו המרד היה שונה משום שבטרבלינקה ובסוביבור, כשהמרד יצא לפועל, היו המון יהודים בתהליך של שילוח ורצח והייתה מגמה לחבל במפעלי המוות האלה. באושוויץ-בירקנאו, כשהתרחש המרד, כבר לא היו הרבה יהודים להציל. בסתיו 1944 המשלוחים התמעטו מאוד. הסיבה נבעה מרצון לנקום בגרמנים, שירשם בהיסטוריה שהיהודים עשו מעשי גבורה אקטיביים, גם במטרה להציל את עצמם. כלומר, המטרות של המרד שונות בין שלוש המרידות.

פרט על המרד של אנשי הזונדרקומנדו באושוויץ.

אל חצר משרפות מספר 4 ו-5 נכנסו כמה אנשי אס אס עם רשימות חיסול של כ-300 אנשי זונדרקומנדו, כי לא היה צורך בהם, היות שהמפעל כבר לא פעל בתפוקה הרגילה. "חומר הגלם", משמע היהודים, כבר לא הגיעו. אנשי הזונדרקומנדו התנפלו עליהם והרגו שלושה, פצעו כ-25 וניסו להימלט דרך אזור שנקרא קנדה. יש לנו עדויות של ניצולות שעבדו בקנדה וראו שאנשי אס אס רדפו אחריהם וירו בכלום למוות. המוקד השני היה במשרפות 2 ו-3, שם הם חתכו את הגדר החשמלית, ברחו כתשעה ק"מ אל תת-המחנה ראייסקו, והגרמנים דלקו אחריהם והשיגו אותם, הכניסו אותם לאיזה אסם ושרפו אותם חיים. באותו היום נפלו בקרב כ-451 אנשי זונדרקומנדו.

כמה זמן נמשך המרד באושוויץ?

המרד באושוויץ נמשך חמש או שש שעות. ידידי איתמר לוי ואני כתבנו ספר על המרד באושוויץ, ובו אנחנו משחזרים את התכנונים המדוקדקים ואת הדחיות, ומתארים איך הוא התנהל בשני המוקדים. המסקנה שלי היא שהמרד הזה צריך להיזכר כמרד של גבורה. שם הספר הוא: "מרד באושוויץ - התקוממות הזונדרקומנדו בתאי הגזים, 7 באוקטובר 1944".

האם המורדים השתמשו באמצעי חבלה?

מדובר בעיקר על הברחת אבקת שרפה, חומר נפץ שאותו ייצרו באותו מפעל ענק המצוי בין מחנה האם לבירקנאו, ושנקרא Werke Metal Union. במפעל זה עבדו הרבה בחורות, אסירות יהודיות. רוזה רובוטה, שעבדה במחסן הבגדים המרכזי, גייסה כמה מהן להברחת חומר הנפץ מאולם הייצור. החומר הוברח על גופן של האסירות והועבר לידיהם של אנשי מטה תכנון המרד. אליעזר אייזנשמידט הניצל סיפר לי בעדותו שהוא הכין מהחומר כמה בקבוקי מולוטוב מאולתרים בתוך קופסאות שימורים. שלמה דראגון סיפר לי בעדותו שמתחת לדרגש של אחי אברהם, בצריף המגורים, אוחסנה כמות מסוימת של אבק שרפה. אציין שרק מחצית מאנשי הזונדרקומנדו השתתפו במרד.

